

УДК 349.6; 349.42

Юлія Рудь,

здобувачка кафедри аграрного, земельного
та екологічного права ім. академіка В. З. Янчука
Національного університету біоресурсів і природокористування України,
м. Київ

ПРАВОВІДНОСИНИ З ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ: питання галузевої належності

Стаття присвячена дослідженню галузевої належності правовідносин із енергозбереження в сільському господарстві.

Ключові слова: сільське господарство, правовідносини, енергетичні ресурси, природні ресурси, енергозбереження, галузь права.

На даний час у нашій державі досить гостро стоїть проблема енергетичної забезпеченості. Україна є енергодефіцитною й власними енергетичними ресурсами може задовольнити лише близько половини потреб. Разом із тим спостерігається низька ефективність використання енергоресурсів, висока енергоємність продукції, постійне зростання цін на паливо, газ, теплову енергію тощо. Особливо гостро відчувається це в сільському господарстві. Виникає необхідність пошуку такого врегулювання відносин із використання енергетичних ресурсів, яке дасть змогу оптимізувати їх витрати, зменшивши при цьому як економічний тягар для суб'єктів господарювання, так і темпи вичерпання цих ресурсів.

Починати вирішувати зазначені проблеми потрібно з проведення ґрунтовних теоретичних пошуків, зокрема щодо галузевої належності відносин у сфері енергозбереження в сільському господарстві, що й є **метою цієї статті**.

Актуальність проблеми зумовлена низьким ступенем її розроблення в правовій науці. Загальні проблеми енергозбереження та використання енергетичних ресурсів порушувались у працях Г. Джумагельдієвої, М. Гінзбурга, В. Логвиненка, Л. Бондара, О. Кишко-Єрлі й інших. Комплексні ж дослідження галузевої належності відносин із енергозбереження у сільському господарстві відсутні.

Оскільки об'єктом енергозбереження в сільському господарстві є енергетичні ресурси, дослідження слід розпочати з їх характеристики. Енергетичні ресурси визначаються по-різному. Так, П. Лахно називає енергетичними ресурсами сукупність джерел енергії

[1, с. 46]. Як один із видів природних ресурсів позиціонує джерела енергії М. Мусієнко [2, с. 286]. На думку М. Гінзбурга енергетичним ресурсом є природний чи вироблений енергоносіє (зокрема паливо), нагромаджену енергію якого за сучасного рівня розвитку техніки та технології технічно можна та економічно доцільно використати в господарській діяльності; енергія певного виду, придатна для використання [3, с. 48]. С. Селівестров вважає, що енергетичні ресурси поділяються на три групи: природні, похідні (добуті корисні копалини та продукти їх переробки, електрична і теплова енергія) й енергозбереження. Науковець зазначає, що енергозбереження є свого роду непрямим енергетичним ресурсом, бо зекономлена енергія так само ефективна для задоволення людських потреб, як і енергія вироблена, і в цьому сенсі енергозбереження є еквівалентом використання первинних джерел енергії [4, с. 56]. На природні (натуральні) та побічні (вторинні або штучні) поділяє енергетичні ресурси Є. Обухов, який виділяє також невідновлювальні енергетичні ресурси, запаси яких поступово зменшуються у зв'язку із зростаючим їх споживанням (торф, вугілля), та відновлювальні, запаси яких постійно відновлюються (гідроенергія, енергія сонця) [5, с. 4]. Дещо по-іншому класифікує енергетичні ресурси Б. Гавриленко, поділяючи всі енергетичні ресурси на вичерпні та невичерпні і додатково виокремлюючи з останніх відновлювальні, відносно невідновлювальні й невідновлювальні ресурси [6, с. 20].

ДСТУ 2804-94 «Енергобаланс промислового підприємства. Загальні положення. Терміни та визначення», визначає енергетичні

ресурси як паливо чи енергію різних видів і параметрів, що використовуються чи можуть бути використані у промисловості [7]. Тут акцент робиться на можливості використання енергетичних ресурсів. Закон України «Про енергозбереження» від 01.07.1994 р. № 74/94-ВР оперує поняттям «паливно-енергетичні ресурси», закріплюючи в ст. 1 таке визначення: «сукупність всіх природних і перетворених видів палива та енергії, які використовуються в національному господарстві».

Існують пропозиції щодо розширення визначення поняття «енергетичні ресурси» через включення до них не лише тих ресурсів, що використовуються чи можуть бути використані, а й тих, що не можуть бути використані при сучасному рівні розвитку техніки [8, с. 32]. Ми погоджуємося з такою думкою й, у свою чергу, пропонуємо внести зміни до ст. 1 Закону України «Про енергозбереження», замінивши визначення «паливно-енергетичні ресурси» на поняття «енергетичні ресурси» як сукупність усіх природних і перетворених видів палива й енергії, що використовуються чи можуть бути використані в національному господарстві, а також ті, що не можуть бути використані при сучасному рівні розвитку техніки й технологій.

Із наведеного випливає, що енергетичні ресурси за походженням можуть бути природними або виробленими (перетвореними, похідними, штучними). До останніх включаються й вторинні енергетичні ресурси. За можливістю використання енергетичні ресурси є: такими, що використовуються на даний час; такими, що можуть бути використані за сучасного рівня розвитку техніки та технології; такими, що не можуть бути використані за сучасного рівня розвитку техніки та технології. За можливістю відновлення енергетичні ресурси бувають невідновлювальними та відновлювальними. Такий загальний умовний поділ повною мірою правильний і для енергетичних ресурсів у сільському господарстві.

Оскільки основна частина енергетичних ресурсів є природними, й саме вони традиційно використовуються, у тому числі у сільському господарстві, насамперед, слід визначити галузеву належність відносин із використання цього виду енергоресурсів. Слід зазначити, що коли йдеться про перетворені види енергоресурсів, базою для їх отримання все ж є сировина, тобто природні ресурси. Допустимо вести мову про певний цикл використання енергоресурсів (і відповідно про енергозбереження в процесі такого використання), першою складовою якого є отримання ресурсу з природи (якщо його безпосередньо можна використовувати як енергоресурс);

другою – отримання енергоресурсу споживачем, третьою – безпосереднє використання енергоресурсу в певній діяльності. Якщо використовуються перетворені енергетичні ресурси, то до цього переліку додається ще одна складова – отримання енергетичного ресурсу з сировини чи технологічного процесу (для вторинних енергоресурсів).

Природні ресурси розглядаються як: певна сукупність запасів природних речовин, природної енергії чи певна корисна властивість природного об'єкта, що використовуються суспільством для задоволення своїх потреб [9, с. 29]; елементи, властивості чи результати функціонування природних систем, які використовуються чи можуть бути використані в майбутньому для отримання сировини, палива, продовольства тощо [10, с. 28–31]; джерело споживання, задоволення економічних потреб [11, с. 6]; частина природних об'єктів, що використовуються для задоволення різних потреб людини [12, с. 6–7]. Розрізняють також природні ресурси у широкому значенні (всі природні блага, що служать задоволенню потреб людини) та у вузькому (природні джерела для задоволення потреб матеріального виробництва) [13, с. 13]. Ці природні ресурси є об'єктами екологічного права, а відносини з їх *раціонального використання* входять до предмета правового регулювання даної галузі. Такої позиції дотримуються І. Каракаш [14, с. 93], В. Костицький [15, с. 86], П. Пилюпенко [16, с. 16] та інші вчені й вона не викликає дискусії.

Зв'язок з екологічним правом спостерігається не лише на стадії використання природних енергоресурсів. Як зазначає П. Гвоздик, з 1991 р. спостерігається тенденція до екологізації інших галузей законодавства, які регулюють відносини в різних секторах економіки, окремі види господарської діяльності, пов'язані із впливом на довкілля, що істотно розширює склад джерел екологічного законодавства [17, с. 133]. Зокрема, норми екологічного змісту з'являються в законах України «Про альтернативні джерела енергії» від 20.02.2003 р. № 555-IV, «Про енергозбереження», «Про електроенергетику» від 16.10.1997 р. № 575/97-ВР.

В. Костицький вважає, що завданням екологічного законодавства з метою збереження вичерпних природних ресурсів є таке регулювання відносин у галузі охорони, використання природних ресурсів, яке б стимулювало пошуки заміників природної сировини для промислового виробництва, гарантувало забезпечення екологічної безпеки, запобігання та ліквідації негативного впливу господарської й іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів [18, с. 296]. Це завдання вирі-

шується шляхом використання альтернативних джерел енергії, що одночасно є й одним із напрямів енергозбереження.

У контексті енергозбереження в сільському господарстві на особливу увагу заслуговує використання енергії біомаси (тобто біологічно відновлювальної речовини органічного походження, що зазнає біологічного розкладу), зокрема відходів сільського господарства як рослинницької, так і тваринницької галузей. При цьому вирішується комплекс проблем: утилізуються відходи (у тому числі шкідливі стоки тваринницьких комплексів); отримується енергія, біогаз; зменшується шкідливий вплив сільськогосподарської діяльності на довкілля, тобто можна вести мову про відносини щодо охорони навколишнього природного середовища, що знову ж таки входять до предмета екологічного права.

Великі перспективи використання біомаси й екологічну спрямованість цього процесу ілюструє й такий приклад: у Бородянському районі Київської області існують великі родовища торфу, які щороку займаються й дим від торф'яних пожеарищ поширюється на населені пункти. На виконання Енергетичної стратегії України на період до 2030 р., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 1071-р, та Концепції Державної цільової економічної програми енергоефективності на 2010–2015 роки» від 19.11.2008 р. № 1446-р, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19.11.2008 р. № 1446-р; компанії «Зелена енергія Т» почала діяльність щодо розробки цих торфових родовищ і переобладнання та будівництва котельень, що працюють на твердій біомасі (торфі). Результатом стало вирішення екологічної проблеми задимлення, економія у 2012 р. – 764 000 тис. грн із місцевого бюджету й економія 1,5 млн м³ газу [19, с. 5]. Окрім того, після відновлення компанією родового шару ґрунту на ділянках родовищ вони стануть придатними для сільськогосподарського використання.

Відносини у сфері використання природних енергетичних ресурсів регулюються не лише нормами екологічного права, а й природноресурсового. При цьому одні науковці обстоюють думку про його самостійність як комплексної галузі права [20, с. 11], інші обґрунтовують віднесення природноресурсового права до екологічного права [13, с. 14]. Виділяють у структурі природноресурсового права окремий правовий інститут – альтернативних джерел енергії, який об'єднує правові норми, що регулюють використання сонячної енергії, енергії вітру, морських хвиль, припливів і відпливів, тепло геотермальних вод, землі, силу току річок, енергію біомаси, землетрусів та інших нетрадиційних джерел енергії, що є особливими природними ресур-

сами [21, с. 340]. З цим можна погодитися з уточненням, запропонованим О. Кишко-Єрлі, щодо необхідності виділення в межах природноресурсового права інституту використання відновлюваних джерел енергії, а не альтернативних джерел енергії. Це пояснюється тим, що до складу альтернативних джерел енергії нарівні з відновлюваними джерелами енергії також входять вторинні енергетичні ресурси, що не є природними ресурсами, отже, суспільні відносини з їх використання не входять до предмета регулювання природноресурсового права [22, с. 44].

Безпосередні відношення до врегулювання правовідносин із енергозбереження має також господарське право. Так, Г. Джумагельдієва вважає, що використання енергоресурсів (у тому числі нерациональне) здійснюється в результаті діяльності суб'єктів господарювання. Тому основні положення, що закріплюють нормативно-правові засади рационального ресурсокористування, спрямовані на забезпечення прийнятності для держави рівня використання енергоресурсів, передусім тих видів, які є вичерпними, повинні знайти відображення в Господарському кодексі (далі – ГК) України [23, с. 84]. Г. Джумагельдієва також зазначає, що в рамках існуючого підходу до визначення предмета регулювання господарського права до цього кола входять лише відносини в галузі кінцевого споживання енергії суб'єктами господарювання, а відносини, які виникають у галузі видобування викопних енергоресурсів (гірничі відносини), при використанні інших ресурсів, а також альтернативних джерел енергії (водні відносини, відносини з використання атмосферного повітря), виходять за межі існуючого змісту ГК України і регулюються Кодексом України про надра, Водним кодексом тощо. Це зумовлює протиріччя в меті регулювання та високий ступінь неузгодженості великого масиву нормативних актів [24, с. 4].

Ми погоджуємося з тим, що основний масив заходів із енергозбереження здійснюється саме в процесі господарської діяльності. Не заперечуємо й запропонований підхід до визначення спільних засад енергозбереження. Але, розглядаючи енергозбереження саме в сільському господарстві, потрібно враховувати, що відносини із здійснення господарської діяльності в сільському господарстві регулюється аграрним правом. Це одназначна позиція Н. Титової [25, с. 10], В. Янчука [26, с. 9] та інших учених.

Відносини з енергозбереження виступають у формі як зовнішніх, так і внутрішніх аграрних правовідносин. Базуючись на визначеннях цих груп, розроблених В. Уркевичем [27, с. 88, 101], можемо стверджувати, що до зовнішніх аграрних правовідносин з енерго-

збереження належать ті, які виникають між сільськогосподарськими товаровиробниками (суб'єктами аграрного господарювання), з одного боку, та іншими видами господарюючих суб'єктів, фізичними особами, органами державної влади й органами місцевого самоврядування – з іншого, з приводу раціонального, ефективного й економного використання енергетичних ресурсів при здійсненні сільськогосподарської діяльності. До цієї групи належать відносини з матеріально-технічного постачання, що аргументовано доводить В. Уркевич [27, с. 75], зокрема низка договорів. Так, до системи аграрно-правових договорів включає договір поставки матеріально-технічних ресурсів В. Лук'яненко [28, с. 35], договір енергопостачання – З. Беляєва і М. Козирь [29, с. 56]. Договір про енергозабезпечення аграрних підприємств електроенергією, теплом, газом відносить до договорів на матеріально-технічне забезпечення А. Статівка [30, с. 47]. Входять сюди й відносини з державного регулювання сільського господарства.

До внутрішніх аграрних правовідносин з енергозбереження можна віднести ті, що виникають між сільськогосподарськими підприємствами й їх членами, сільськогосподарськими підприємствами й їх найманими працівниками, сільськогосподарськими підприємствами й їх структурними підрозділами, органами управління з приводу реалізації заходів із енергозбереження безпосередньо при здійсненні сільськогосподарської діяльності. Це можуть бути такі енергозберігаючі заходи, як: оптимізація структури посівних площ обмеженням енергоємних культур і розширенням площ посіву малоенергоємних культур; скорочення рівня розораності сільськогосподарських угідь шляхом виведення малопродуктивних еродованих земель із орних і створення на них пасовищ; заміна весняної оранки поверхневою обробкою; впровадження безприв'язних на глибокій підстилці та комбінованих технологій утримання великої рогатої худоби; впровадження у виробництво теплових насосів для утилізації тепла вентиляційних викидів тваринницьких приміщень тощо.

Для всебічного висвітлення питання щодо галузевої належності правовідносин із енергозбереження у сільському господарстві необхідно приділити увагу такій науковій позиції: представники російської юридичної науки доводять існування такої галузі права, як енергетичне право. Так, С. Селівестров визначає її як комплекс правових норм, що регулюють суспільні відносини в процесі господарської, інвестиційної та регулятивної діяльності суб'єктів приватного і публічного права, пов'язаної з розвідкою, добуванням, виробництвом, переробкою, зберіганням, тран-

спортуванням, розподілом, торгівлею та споживанням енергетичних ресурсів [4, с. 57]. П. Лахно називає енергетичне право сукупністю правових норм, що регулюють відносини у сфері енергетики (енергетичні відносини) у широкому розумінні цього слова, а предметом енергетичного права Росії – відносини, що виникають у сфері організації та функціонування паливно-енергетичного комплексу, непаливної, альтернативної енергетики та сферах споживання [31, с. 4, 6]. П. Лахно веде мову й про інтегровану комплексну галузь енергетичного законодавства Російської Федерації, де предмет регулювання включає в себе елементи інших первинних, фундаментальних галузей, тобто «енергетичний зріз» основних галузей права та законодавства (конституційного, цивільного, підприємницького, адміністративного, податкового, конкурентного, корпоративного, земельного, екологічного права, права інтелектуальної власності, правового регулювання інвестиційної, інноваційної діяльності тощо) [32, с. 63; 31, с. 13]. П. Лахно виділяє й підгалузі енергетичного права, предметом однієї називаючи відносини в галузі енергозбереження та підвищення енергетичної ефективності [31, с. 10, 13]. Слід зазначити, що на даний час наведена доктринальна точка зору не є загально визнаною і в системі права України енергетичне право не виділяється.

Викладене дозволяє зробити **висновок**, що правовідносини з енергозбереження у сільському господарстві є комплексними міжгалузевими, а їх правове регулювання здійснюється нормами аграрного, екологічного, природоресурсного й інших галузей права.

Список використаних джерел

1. Лахно П. Г. Энергетическое право – что это такое? // Энергетика и право. – М., 2009. – Вып. 2. – С. 40–58.
2. Мусієнко М. М., Серебряков В. В., Брайон О. В. Екологія: тлумачний словник. – К., 2004. – 376 с.
3. Гінзбург М. Д. Термінологічні проблеми на шляху ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів // Електроінформ. – 2008. – № 1. – С. 46–49.
4. Селівестров С. С. К вопросу о понятии энергетического права // Энергетическое право. – 2008. – № 1. – С. 52–59.
5. Обухов Є. В. Використання відновлювальних джерел енергії. – О., 1999. – 254 с.
6. Гавриленко Б. Б. Економіко-правові важелі раціонального природокористування. – Запоріжжя, 2004. – 144 с.
7. Енергобаланс промислового підприємства. Загальні положення. Терміни та визначення: ДСТУ 2804-94 [Затверджений наказом Держстандарту України від 31.10.1994 р. № 258]. – К., 1995. – 25 с.

8. Криволапов А. Н., Костенко В. И., Островский Э. П. Энергосбережение и стандартизация как факторы энергетической безопасности. – К., 1998. – 76 с.
9. Кобецька Н. Р. Екологічне право України. – К., 2007. – 352 с.
10. Логвиненко В. И. Развитие энергосбережения в регионе. – Д., 2005. – 121 с.
11. Анісімова Г. В. Предмет, метод, поняття, принципи та система екологічного права // Екологічне право України / За ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. – Х., 2009. – С. 3–21.
12. Анісімова Г. В. Предмет, метод, поняття, принципи та система екологічного права // Екологічне право України / За ред. А. П. Гетьмана. – Х., 2013. – С. 3–24.
13. Шемшученко Ю. С. Екологічне право – комплексна галузь права // Екологічне право України. – К., 2008. – С. 8–26.
14. Каракаш І. І. Об'єкти і суб'єкти екологічного законодавства і права // Екологічне право України. – О., 2012. – С. 89–110.
15. Костицький В. В. Екологічне право України. – О., 2012. – Кн. 1. – 360 с.
16. Право довкілля (екологічне право) / П. Д. Пилипенко, В. І. Федорович, М. Я. Ващишин та ін.; За ред. П. Д. Пилипенка. – К., 2010. – 401 с.
17. Гвоздик П. О. Джерела екологічного права України. – К., 2012. – 304 с.
18. Костицький В. В. Екологічне право України. – Дрогобич, 2013. – Кн. 2. – 344 с.
19. Юдицький Р. В. Альтернатива російському газу! Її пропонує вам ТОВ «Зелена енергія Т» // Вперед. – 2014. – № 52–53. – 5 с.
20. Каракаш І. І. Предмет і система природноресурсового права // Природноресурсове право України. – К., 2005. – С. 5–41.
21. Бондар Л. О. Правові вимоги щодо використання нематеріалізованих природних ресурсів та їх компонентів // Природноресурсове право України. – К., 2005. – С. 330–350.
22. Кишко-Єрлі О. Б. Правове регулювання використання відновлювальних джерел енергії: дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2010. – 230 с.
23. Джумагельдієва Г. Д. Как защитить право собственности украинского народа на энергоресурсы? // Экономико-правовые исследования в XXI веке: практика применения Хозяйственного кодекса Украины и направления развития правового регулирования хозяйственных отношений (к 7-й годовщине принятия Хозяйственного кодекса Украины: Материалы четвертой науч.-практ. интернет-конф., 23–30 марта 2010 г. – Д., 2010. – С. 80–84.
24. Джумагельдієва Г. Д. Правовое обеспечение использования энергетических ресурсов в хозяйственной деятельности. – Д., 2013. – 200 с.
25. Титова Н. І. Предмет, метод, принципи і система аграрного права // Аграрне право України / За ред. О. О. Погрібного. – К., 2007. – С. 6–18.
26. Янчук В. З. Предмет і система аграрного права // Аграрне право України. – К., 2000. – С. 7–29.
27. Уркевич В. Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин. – Х., 2007. – 496 с.
28. Лукьяненко В. Е. Система договоров в агропромышленном комплексе (АПК) // Аграрное и земельное право. – 2008. – № 12. – С. 35–50.
29. Беляева З. С., Козырь М. И. Договорные отношения сельскохозяйственных товаропроизводителей в сфере материально-технического обеспечения и реализации сельскохозяйственной продукции // Предпринимательская деятельность в сельскохозяйственном праве России: Правовые вопросы. – М., 1998. – С. 54–92.
30. Стативка А. Н. Договоры в агропромышленном комплексе Украины в условиях рынка. – Х., 1997. – 240 с.
31. Лахно П. Г. Энергетическое право России: понятие и сущность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.predprim.ru>.
32. Энергетическое право России и Германии: сравнительно-правовое исследование / [Андреев В. К. и др.]; Под ред. П. Г. Лахно. – М., 2011. – 1075 с.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2014 р.

The article is sanctified to research of branch belonging of legal relationships from an energy-savings in agriculture.

Статья посвящена исследованию отраслевой принадлежности правоотношений по энергосбережению в сельском хозяйстве.

